

Az örök jelen

TAKÁCS ZSUZSAVAL ÁFRA JÁNOS BESZÉLGET

Áfra János: A korai Ady-impulzusok után – és azokat jócskán fölülmúlva – Pilinszky líranyelve és gondolkodásmódja gyakorolta Önre a legnagyobb hatást a 20. századi magyar költészetből. Az a tény, hogy gimnazista korában egy házban laktak, befolyásolta-e a költészethez való viszonya alakulását? Visszagondolva puszta incidenciának tűnik, vagy inkább az isteni gondviselés eredményének?

Takács Zsuzsa: Szeretném isteni gondviselésnek tekinteni, de magam nem mertem volna így fogalmazni. Futó és számomra látomászerű találkozásunk a Petőfi Sándor utca 17. alatti házban történt. A nővérei a harmadik emeleten laktak, a mi családunk pedig az elsőt. Pilinszky időnként fel-felbukkant Baitz Máriánál és Bébinél; feltehetőleg rövidebb ideig náluk is lakott. Egy ilyen ottlakása alkalmával összetalálkoztunk a lépcsőfordulóban. Megrendültem a puszta tényről, hogy egy légtérben, egymással szemben állunk. Jelentősegteljesen ráköszöntem: *jó napot kívánok!* Ő hasonlóképp jelentősegteljesen köszönt vissza: *kezét csókolom.* Álmodozó kamaszként úgy éreztem, hogy sejtí, egy olyan költővel találkozik, aki az ő nyomát követve jut majd szédítő magasra. Angyali, nemtelen lénynek láttam, akinek szelíd külseje pokoli indulatokat rejt. Gimnazista voltam, olvastam már egy-egy versét, talán kölcsön is kaptam egyszer a nővérétől, Máriától a mindössze 51 oldalnyi *Trapéz és korlátot* [1946]. A *Harmadnaponban* [1959] aztán újra olvastam hátborzongató *Ne félj!* című versét. A szöveg a szívemhez és a szívemből szólt. Idézem is a harmadik szakaszt: „A házatok egy alvó éjszakán, / mi lenne, hogyha rátok gyűjtanám? / hogy pusztulj ott és vesszenek veled, / kiket szeretted! Együtt vesszetek.” Ma is beleborzongok a fogalmazásba, máig sem tudom világosan megmagyarázni, hogy miért volt elementáris hatással rám a vers, miért éreztem hasonlóknak a helyzetemet az övével. Talán a sorok radikalizmusa rendített meg, a csak őt jellemző dísztelen és hibátlan forma, a *Nyugat* és a korai *Újhold* rímeitől annyira elütő, természetes, köznapi, mégis elegáns megoldás, az evidensen összetartozó, de újszerű társítások jelző és jelzett szó között. A gyilkos indulatok kimondásának merészsége. A többiektől különbözőség mámore, kirekesztett státuszának vállalása. Egy *alvó éjszakán*, mondja, holott mi alszunk, de az ő verssorában mégis az éjszaka alszik, annak minden félelmetes következményével.

Mára már világos számomra, hogy jobbára egyetlen személyre, a kötet lapjain gyakran felbukkanó fiatal férfira gondol, amikor szerelemről beszél. Innen idegenségérzete, másságának terhe és keresztje. Volt az osztályban egy lány, akihez szenvedélyes barátság fűzött. A szüleim után ő volt a harmadik, aki a legnagyobb hatást gyakorolta rám kamaszkoromban. Ráadásul mindketten művészek készültünk, én írónak, ő zenésznek. Ma már tudom, hogy a szenvedélyes kamaszkori barátságok jellemformáló, fontos életesemények, de akkor tele voltam önváddal. Anyám, akit a világon a legjobban szerettem, azt mondta róla, hogy „ferde hajlamú”, és biztos vagyok benne, hogy rólam is ezt gondolta. Megjegyzése stigmatizált, furcsa módon mégis felszabadított, és nyitottá tett a világra. Év végén a barátnóm Kanadába szökött

a nővérel együtt, a néhány nappal utánuk induló anyjukat a már őrzött magyar-osztrák határon az oroszok lelőtték.

Barátnőm disszidálásával és a forradalmat követő véres megtorlással számomra véget ért a kamaszkor, az útját kereső szenvedély helyére került. Pilinszkyt azonban a kamaszkorral el nem múló vonzalom büntudattal, kirekesztettségének tudatával sújtotta és gazdagította. Természetesen nem tudtam volna a Pilinszky olvasásakor felszínre bukó érzéseimet ilyen – mondhatni, hűvös – távolságtartással megfogalmazni az érettségi nyomasztó, megtorlásokkal teli évében, amikor mindenki a lakása odújába bújt, és ott lapított, míg fülön nem csípték. A lelkiismeret-vizsgálat, a nyilvános vallomástétel, amely olyannyira hiányzik a magyar történelem és irodalom egymást követő szakaszaiból, ismét lehetetlenné vált. Álvallomások hangzottak el, politikai vagy magánéleti számvetések az irodalomban és minden fórumon. A túlélés taktikája vált erénnyé. A pökhendi és kioktató irodalom követendő példa lett, hasznos gyakorlattá vált a vörös fark odaillesztése a művek végére. Azt hiszem azonban, meg kell, hogy magyarázzam, mi is az a „vörös fark”. A *Tűz-tánc* [1958] antológia bemutatkozó estje után mondta önmagáról Garai Gábor, hogy ő szolgált vörös farkként a felolvasáson, vagyis ő szólaltatta meg a rendszer igazi hangját. Egyetemi évfolyamtársaim között volt egy induló költő, S. A., a *Tűz-tánc* körének lelkes híve, aki azt találta mondani, hogy őt nem győzte meg Pilinszky. Vele cseréltem el – az épp nálam levő *Magyar széphistóriák* [1955] című szöveggyűjteményemért – a *Harmadnapont*, a bölcsészkar B. lépcsőjének fordulójában a második és harmadik emelet között. Emlékezetem lépcsőfordulójában azóta márványtábla áll, belevésve az előbb említett vers.

Áfra János: Hogyan hatottak Önre egyetemistaként a magát katolikusnak és persze költőnek valló – de „katolikus költő” voltát tagadó – Pilinszky versei? Segítették a katolikus családi örökség – a hittételek által megerősített etikai kontroll, önkorlátozó mechanizmusok, megfelelési kényszerek – leküzdésében, a szuverén költői hang megtalálásában?

Takács Zsuzsa: Katolikus mivoltát sohasem tagadta, de a „katolikus költő” címke ellen tiltakozott, és joggal. Az utolsó katolikus költő Assisi Szent Ferenc volt, állította. Én a családi tradíció tekintetében többszörösen is szerencsés voltam. Apám felvidéki magyarként a liberális hagyomány híve volt. Többször elmondta nekem, hogy mennyire megriasztotta az anyaország feudális berendezkedése, a pökhendi hang. A piarista gimnázium elvégzése után Pesten, a Pázmány Péter Egyetem jogi karán végzett, lenyűgözte a római jog, és annak szellemében járt el, mindaddig, amíg engedték, hogy jogászként tevékenykedjen. A fordulat éve után ugyanis könyvtárosként dolgozhatott csak tovább, egészen nyugdíjas koráig, amikor is az MTA jogi tanácsadója lett. Sok könyvünk volt otthon, a magyar klasszikus írók műveitől a két háború közötti divatos szerzőkön át egészen a filozófiáig. Pilinszky azonban már az én választásom volt. Nem is a választásom, a vakszerencse ajándéka.

Sok közös jegy volt a családi örökségünkben valóban. Apám nagybátyja, Takács Menyhért a premontrei rend főnöke, a felvilágosult főpapok egyike volt, míg Pilinszky nagynénje egy javítóintézet rideg főnöknője. Engem sohasem ütöttek meg, őt viszont katonaeber apja rendszeresen verte. Ő fiatal katonaként a háború utáni Német-

országba került, engem kisgyerekként a háború után – az éhezés és fagyoskodás elől – a cselédlányunk szüleihez, tanyára menekített anyám, és biztosra vettem, hogy többé nem is jön értünk. Aztán – egy félévre talán – a Sacré Coeur bentlakó diákja lettem. Nem is a zárdai körülmények, inkább az előzmények miatt volt gyötrelmes, hogy újra a családomtól elszakítva élek. Egyszer megpróbáltam elszökni az intézetből, de eltévedtem a szomszéd utcában. Egyáltalán nem büntettek meg, egy fiatal apáca megfogta a kezemet, és visszavitt az intézetbe. Kiszolgáltatottságom ténye azonban magam előtt is nyilvánvalóvá vált. Érthető módon boldog voltam, amikor felozlatták a szerzetesrendeket – hogy mennyire gyalázatos körülmények között, arról persze mit sem tudtam. Boldog voltam hát, hogy otthon lehetek végre a szüleimmel és a testvéreimmel, és állami iskolába járhatok.

Abban, hogy istenhitem ép és erős maradt, sok minden közrejátszott. A családi tradíció túl háborús emlékeim is. Amikor az épület megingott fölöttünk, az óvóhely mennyezete megmozdult, és az összes lakó a Miatyánkot imádkozta. A szervita rend lakóépületéről van szó egyébként, ahova minket befogadtak, amikor a németek kiraktak a városházáról, és úgy futottunk négyen a sivítő katyuskák között. A nővérem és én anyám kezét fogtuk, apám egy targoncát tolt maga előtt. A sarkon, a rendház lakóépülete előtt állt a szervita pap, és befelé terelt. Megfelelési kényszert azonban sohasem éreztem. Egyszerűen a szüleimnek köszönhetően megengedhettem magamnak, hogy ne akarjak megfelelni.

Pilinszky hatása elnémító és felszabadító volt. Abbahagytam a versírást, és belekezdtem a műfordításba. Boldogan éltem ki formakészségemet, a rímelés mámorát. Első műfordításom tizenhét éves koromban – egy hetilap irodalmi mellékletében – jelent meg, a vers szerzője Broniewski lengyel katonaköltő volt, aki a puskájához írt elégiát. Aztán az egyetemi évek alatt már felkérésre készítettem az Európa Kiadónak Carducci, Petrarca verseinek fordítását. *Maga úgy versel, mint Arany János* – mondta Lator László, amikor átadtam neki a Petrarca-sonettek és -canzonék fordítását, és elismerően rám mosolyodott. Mérheterlenül jól esett a dicséret, bár természetesen nem hittem el. Verset egy-két évvel később, már a Havannából való hazajövetelünk után írtam újra. Akkorra túljutottam Pilinszky kizárólagos hatásán. A hajdan kortárs költők közül azonban – mint a számomra vitathatatlanul legnagyobbat – őt olvastam, és olvasom ma is.

Áfra János: Mikor és hogyan kerültek személyesebb kapcsolatba? A tizenöt induló szerzőt bemutató *Költők egymás közt* (1969) című antológiában az Ön verseihez már Pilinszky írta a bevezetőt, amely egy évvel debütáló kötete előtt jelent meg.

Takács Zsuzsa: Pilinszkyt volt férjem, Lengyel Péter, az *Élet és Irodalom* szerkesztője kérdezte meg, hogy írna-e bevezetőt a verseim elé. Mint kiderült, Pilinszky Rónay Györgytől ismerte a nevemet, és szívesen vállalta a bevezető megírását. Az említett *Költők egymás közt* egyébként kiváló antológia volt. A benne szereplő, kötetrel még nem rendelkező fiatal költők már a kiadónál levő kézírataiból válogattak a szerkesztők. Sok név eltűnt azóta, de voltak köztünk igazi költők is. Petri György például, akit Vas István, Oravecz Imre és Beney Zsuzsa, akiket Weöres, s végül Kiss Anna, akit Nagy László mutatott be. Tandori első kötete, a *Töredék Hamletnek* (1968) azonban mindannyiunk

kötetének megjelenése előtt napvilágot látott. Gyönyörű kiadvány volt, bordóvörös előzékkel, a fekete borítón végigfutó bordóvörös, vékony csíkkal. Weöres nekem is följánlotta, hogy ír bevezetőt a verseim elé, de akkor már megvolt a Pilinszky-szöveg, és ennél jobbat igazán nem kívánhattam volna. 69–70–71 egyébként a három legcsodálatosabb év volt az életemben. 1969-ben született első kislányunk, Lengyel Anna, 1971-ben a kisebbik, Lengyel Zsuzsa. Gyökeresen megváltozott az életem, akkortól tekintetem magamat költőnek.

Pilinszkyvel a Hajós utcai lakásán való találkozás után nem beszélgettem, találkoztunk ugyan, de nem mertem volna megszólítani. Szigligeten láttam egyszer-kétszer. Utoljára 1980-ban talán; ott ült az üresen villódzó képernyő előtt, révült mosollyal az arcán, tekintete a semmibe meredt. Első két kötete totálisan foglyul ejtett, a későbbiek csalódást okoztak, sokáig úgy hittem, hogy az új kötetek nyelvi igénytelensége gondolati szegénységet takar. Óriásit tévedtem. A költészet magas régióiból átlépett a Kierkegaard által felvázolt negyedik fázisba, a hit világába. Azaz nemhogy eltévedt volna – hazatalált. Akkor is, ha nárcisztikus egyéniség volt, költészetének ereje épp-hogy esendőségének felmutatásában mutatkozott meg.

Áfra János: Az Ön debütáló verseskötete, a *Némajáték* [1970] leginkább a *Harmadnapon* versnyelvével rokonítható, szembetűnő jegye a Pilinszky-lírára is jellemző sűrítési igény, a hiányalakzatok gyakori alkalmazása, a túlzás és a drámaiság, ugyanakkor az önmegszólító versek is nagy számban jelennek meg a könyvben, amely verstípus József Attila életművében vált meghatározóvá. Ismert, hogy a 40-es években Pilinszky indulására alapvető hatást gyakorolt a kései József Attila-líra. Ön milyennek látja a 20. századi magyar irodalom e két meghatározó életműve közti kapcsolatot? Miképp viszonyul egymáshoz az „új személyesség” és a „személytelenség” poétikája?

Takács Zsuzsa: Többféle hatás ért, de verseim lélegzetvételének erejét-kihagyásait, a hiányalakzatok sűrű alkalmazását – de mondhatnám egyszerűbben: anyanyelvét – Pilinszky költészete határozta meg. Ott volt aztán a T. S. Eliot-i hang is, a színpadszerű megjelenítés, a spanyol irodalmi hatások, a drámai dialógus, elsősorban Calderón, *Az élet álom* látásmódja. Miután az orvosegyetemre nem vettek fel, pontosabban „helyhiány miatt” elutasítottak, talán nem véletlen választás alapján jártam be egy évig a Színművészeti Főiskola dramaturg szakára, és emellett a bölcsészkaron az olasz–magyar szakra. A magyart azonban az alapszigorlat után letettem, és végre hivatalosan is felvettem a spanyolt. Ez mit sem változtatott a Petőfi, az Arany-balladák, Vajda János, Ady és a *Nyugat* költői iránti vonzalmaimon.

József Attilát a gimnáziumban gyalázatosan rosszul tanították. Hogy mégis tudtam, milyen óriása ő a magyar költészetnek, nyilván a későbbi évek hozadéka, bár... hirtelen zavarba jöttem, az egyetemi felvételin ő volt az írásbeli téma, és könyv nélkül is rengeteget idéztem tőle. Tudhattam és szerethettem a verseit, nem csak azt, amit az iskolában tanítottak. Sérülékenysége, családtörténete, öngyilkossága, korai halála – nem is tudom, mit mondjak – egyik elképzelt életemmé vált. Pilinszky verseiben persze ráismertem a vonásra, amit József Attila *szellemujja* vont, de Pilinszky máshonnan indult és máshova érkezett meg, mint ő. Nem mintha alá-fölérendeltségi viszony állhatna fönn kettejük költészete között. Annyit azonban állíthatunk, hogy

József Attila nem talált és nem is keresett vigaszt a misztikában, mint Pilinszky. J. A. egész életében családot, baráti közösséget, otthont keresett magának. Rövid ideig a Pártot választotta, amivel vissza is élt az akkori – förtelmes szóval – irodalompolitika. Megpróbálták jó példaként egymást követő generációk elé állítani, s ezzel ideig-óráig sikerült diszkreditálniuk. József Attila kisajátításának szándékát tükrözte az iskolai tananyag is. Jól emlékszem még a reakcióra, a sok attilázós, pofontegezős versre, amely generációm önjelölt költőinek tollán született. Pilinszky világba vetettsége inkább Kafkával rokon. Rokon, de nem egy vele. Pilinszkyt boldoggá tette személyes boldogtalansága is, míg Kafkáról ez aligha mondható el.

Áfra János: Pilinszky költői életművében csekély szerep jut az explicit történelmi reflexióknak, a társadalmi helyzetek felidézése legfeljebb áttételesen történik meg, ugyanakkor a háborús és légverseiben felismerhető a bűnközösség elismerésének gesztusa. A *Költemény* című szöveg a holokauszt borzalmainak kifejezhetetlenségét a száraz listázással, a tautologikus szerkezetekkel ragadja meg letaglózó erővel. Mintha megkérdőjeleződne, hogy a transzcendens kommunikációra lehetőséget adó nyelv képes a kifejezésre. A haláltáborok szörnyűségével való szembesülés az Ön életében is fordulópontot jelentett. Mennyiben segítették később ezt a tudatos reflexiót a kapcsolódó Pilinszky-szövegek?

Takács Zsuzsa: Mint már említettem, a háború után, apám hónapokig tartó vizsgálati fogsága idején az éhezés és fagyoskodás elől édesanyám pesztonkánk parasztgazda szüleihöz, egy tanyára, Jakabszállásra vitt minket, és otthagytott. Aztán hazavittek a szüleink, és a nővéremmel együtt csakhamar bentlakó intézeti diák lettem. Személyes barátságokra vágytam volna, nem nagyközösségi létre. A lelkemben való vájkálás kísérletei, magányosságom és védtelenségem felismerése vezetett oda, hogy azokkal rokonszenvezzek, akiket a közösség – például a szegénységük miatt – kirekeszt. A haláltáborokról, a holokausztról azonban semmit sem tudtam. Mégis úgy hiszem, hogy a tanyai és intézeti előzmény nélkül nem érintett volna ennyire mélyen – egzisztenciálisan, mondhatnám – a holokauszt tényével való találkozásom.

Tizenöt éves lehettem, amikor egy nyári munkán a Statisztikai Könyvtárban megláttam egy könyvtárosnő karján az auschwitzzi számsort. A történetet megírtam, nem is akarom ismételni magamat. A szüleink rokonlátogatáson voltak vidéken, apám egy kolléganője vigyázott ránk. Férje, Berczeli Anzelm Károly – mint utóbb kiderült – a háború alatt Mussolini rajongója volt, a „szegedi gondolat” egyik megfogalmazója, expresszionista költő és műfordító. Arról, hogy mi volt a szegedi gondolat, mondanom sem kell, halvány fogalmam sem volt. Minden csak később kerekedett teljes egészé. Csak arra emlékszem, hogy apám kolléganője gyerekkorom példaképe volt. Értett a zenéhez, az irodalomhoz, angolra tanított minket, gyönyörű volt a kézírása, nagyszerű – ámbár halálunalmas – könyveket ajánlott, Thomas Mann *Lotte Weimarban* című regényét például. De hagyjuk a lírát. A lényeg az, hogy feldúlva érkeztem haza, ahol a kolléganő fogadott, neki tettem fel a kérdést tehát, hogy mi történt, és hogy történhetett, hogy a háború alatt egyeseket elhurcoltak, és egy számsort égettek a karjukba. *Marhabélyeget* az élő emberi bőrbe? Azt is a szemére hánytam, hogy én miért nem tudtam róla eddig. Halálos bűn, valami ilyesmit mondtam, és elírtam

magamat. *Minek ez a hisztéria?* – kérdezte hidegen. Az a gyanúm támadt, hogy helyesli is, ami történt. Később világossá vált, hogy megalapozott volt a gyanúm. De visszatérve az említett Pilinszky-versre, úgy gondolom, hogy a szemlélődő látásmód tükrre lehetne. Ha az én szövegem volna, játszom el a gondolattal, a sok visszavonás után egyetlen következtetést engednék meg magamnak. Azaz teljesen letörölném a táblát, mindent tagadnék, egyetlen állítással fejezném be a verset. „Nem föld a föld. / Nem betű a betű. / Nem mondat a mondat. / Nem virág a virág.” [az eredeti vers állításokat sorjázó szakaszát megelőző, első versszaka: „Nem föld a föld. / Nem szám a szám. / Nem betű a betű. / Nem mondat a mondat.” – a szerk.] Aztán hangozna el az egyetlen állítás: „Gyűjtőtábor a körülhatárolt, / bizonytalan formájú terület.” Így aratna diadalt az állítás. Persze a vers nem az enyém, és semmiképp sem „javítanék bele” mások, főleg Pilinszky szövegébe.

Áfra János: A publicista Pilinszky a 20. század második felében a katolikus szellemi élet alakítója lett – túlnyomórészt az *Új Ember* hetilapban közölt írásaival. Ezen szövegei a kor teológiai paradigmájához világosabban illeszkedve szólnak az üdvösségről, a versei viszont szerteágazó módon láttatják az örök élet kérdését, amely a halál problémájához hasonlóan az Ön írásművészetében is visszatérő, meghatározó probléma. Ezt például a – *Halak a hálóbant* címében is alludáló – *Háló és hal* című esszé, továbbá az eddigi költői életművét összegző gyűjteményes kötet, *A Vak Remény* [2018] nyitóversének választott költemény, *A [vak]remény* is hangsúlyozza – utóbbi a végítéletet idéző alaphelyzetével. Milyennek látja a Pilinszky-versek eszkatológiáját?

Takács Zsuzsa: Megindítóan és evidensnek. Hogy öröklétre születünk, azaz, hogy a befejezett jövő (idő) után az örök jelenben élünk majd, könnyen belátható volt a számomra. Talán ezért is éreztem vonzónak a halál gondolatát. A halálnak nem volt tétje a számomra, a halál „élettelisége” – ahogyan *A háló és hal* című esszémben írom – biztonságérzettel töltött el. Aztán amikor meghaltak a szüleim, a hozzám anynyira közel álló öcsém, a lelkeimtől szinte függetlenedett testem a gyász számtalan jelét adta. *A Vak Remény* azonban, az allegorikus se nő, se férfi angyal, ha tetszik, kíséromként mellém szegődött. A három éve megjelent életműkiadás címadó verse már egy előző kötetemben is szerepelt. Minden értelemben szükségem is volt rá. Az engem körülvevő világ, amióta az eszemet tudom, kisebb szünetekkel ugyan, a diktatúrák vagy a „csaknem” diktatúrák képében mutatkozott meg. Pilinszkyt azonban, aki tizenhét évvel volt idősebb nálam, annak minden történelmi konzekvenciájával együtt, mintha nem keserítette volna el ez a tény. Ő egyetlen – az enyémnél stabilabb – pontra szegezte a szemét, a keresztre feszített Krisztusra. Én viszont, eltekintve néhány boldog pillanattól, általában a földet nézem. De engedje meg, hogy – mintegy mentségemre – idézzem az említett kötet nyitóversét, *A vak[remény]-t*, akinek neve két szóba szedve, mintegy „anyakönyvezve” a Remény megtestesítőjeként jelenik meg szereplőim katalógusában.

A [VAK]REMÉNY

A remény, melyet a jövőbe
 vetettünk, tanúskodik majd mellettünk
 talán. Odalép a bírói pulpitushoz,
 esküre emeli kezét, majd ránk
 mutat. Bízta bennem, mondja,
 és ha ő szól, igazát kétségbe vonni
 ki merné? Pedig létezését is
 tagadják általában, és aki
 hivatkozni szokott rá: az ünnepi
 szónok hazudik, mert arra számít,
 hogy a számonkérés idején hallgat
 a remény, hiszen vak, és a fényes nap-
 világnál végrehajtott gáztetteit nem látta.
 De amikor fehér ruhájában belép
 a remény az utolsó tárgyalóterembe,
 és arcunkon széthordja vesékbe
 látó tekintetét, megnyugodhatunk,
 mert másféle látásról van szó.

Áfra János: Pilinszky a versírásra az Istennel való találkozás lehetőségeként tekintett. Nemcsak költeményei tanúskodnak a misztika örökségéről, de a publicisztikai is explicitté teszik a költő ilyen irányú elkötelezettségét. Az *Egy lírikus naplójából* című szövegben például a költészet és a misztika egységét Jákob lajtorjájának szimbólumával értelmezi: „A teremtésben és a megtestesülésben alászálló Istenség útjának lefele szálló ága: a költészeté, a fölfelé szálló ága: a misztikáé. Ami persze nem zárja ki a költészet misztikus és a misztika költői lehetőségeit. Hiszen ezen az úton – mint Jákob lajtorjáján – végül is mindkét mozgás egy és ugyanaz, ahogyan az istenszeretet és a felebaráti szeretet is egy.” Az utolsó kötetei alapján körvonalazódó üdvösségkoncepció már egyértelműen az isteniben való feloldódásként, a szubjektum megszűnéseként tekinti a vég tapasztalatát. Ön, aki a misztikus Keresztes Szent János magyarra fordításában is hatalmas szerepet vállalt, milyennek látja a Pilinszky-líra keresztény misztikához való viszonyát?

Takács Zsuzsa: Én is az Istennel való találkozásnak tekintem a versírást. Úgy, ahogyan a haszid mesékben Zoszja, a foltozóvarga az imádság formájaként végzi a munkáját. De ha említette, hadd mondjak néhány bevezető szót a Keresztes Szent János-fordításról. [A misztikusok közül kizárólag őt fordítottam, teljes verses életművét, s az addigi kísérletekkel ellentétben spanyolból, az eredeti versformában.] Fordítása sorsszerű és kikerülhetetlen volt. Munkámat három „figyelmeztetés” előzte meg. 1963 körül a Kassák Klub szervezői megkértek rá, hogy moderáljam Weöres Sándor és Károlyi Amy felolvasóestjét. Az est szünetében Weöres megkérdezte, hogy miért nem törlesztem a magyar költészet adósságát azzal, hogy lefordítom Keresztes Szent Jánost, hiszen nincs hiteles költői fordítása. Néhány év múlva egy spanyol tanároknak indított

kurzuson felvettem egy andalúz tanár misztikaóráit. Az *arab misztika hatása a spanyol költészetre*, valami ehhez hasonló volt a szeminárium címe. Pazar előadás-sorozat volt, mélyen megrendített. Végül pedig telefonon felhívott Zimre Péter, a *Helikon* szerkesztője, és megkérdezte, nem volna-e kedvem lefordítani Keresztes Szent János költeményeit. Rövid gondolkodás után igent mondtam. Sejtelmem sem volt arról, hogy ezzel hét évig tartó munkába kezdek. Nem tudtam ugyanis, hogy a versek lefordításához kb. ezer oldalnyi dogmatikai szöveget kell elolvasnom és értelmezni. A karácsonykor megjelenő kötet magyar címe – az eredetinek megfelelően – *A lélek éneke* lett (1988), és óriási sikert aratott. Pilinszky üdvösségkonceptiója, eszkatológiája Keresztes Szent Jánoséval rokon, Pilinszky azonban nem volt szent, továbbá versei háromszáz évvel később keletkeztek. S itt vissza kell utalnom Pilinszky kétségbeesett tiltakozására a besorolás ellen. Pilinszky esetében a katolikus jelző fosztóképzőként funkcionál, míg nagy költőelődje valóban katolikusnak tekinthető.

Áfra János: Utolsó évtizedében Pilinszky már inkább a dráma- és a prózáírára koncentrált, egy idő után fel is hagyott a versírással. Lírai sűrítettségű, kvázi cselekménytelen színházi szövegeit valamiféle szertartásosság jellemzi. A ma is kifejezetten népszerű *Beszélgetések Sheryl Suttonnal* (1977) a kortárs színház kérdései mellett a misztika alapvetéseihez is kapcsolódik, például amikor a címszereplő így fogalmaz: „Jézus megszállottja annak, hogy egyek vagyunk. Isten, ember, fa, kő, minden.” Úgy gondolom, a nemrég megjelent töredékes Pilinszky-regény, az *Önéletrajzaim* (2021) alapkoncepciója is tekinthető e misztikus eszme prózai formába való átültetési kísérletének, fő tétje a különféle narrátorok közti határok feloldása, az egylényegűség felmutatása, mint egy kapcsolódó feljegyzésben írja Pilinszky: „Egyszerre vagyok: én, te és ő. Egy mondatnak is beillő cselekvés rövid pályája elegendő, hogy mint én kezdjem el, és mint ő folytathassam és fejezzem be.” Kár, hogy a félbemaradt szépprózai mű az így megfogalmazott tétel kínálta retorikai lehetőségekből keveset tud kibontakoztatni. Pilinszky drámái és prózái kevésbé állnak közel Önhöz, az viszont, mint utalt rá, kezdettől nyilvánvalónak tűnt, hogy Pilinszky a korszak legjelentősebb költője. Hogyan emlékezik vissza a 70-es évekbeli Pilinszkyre, és az akkori megítélésére?

Takács Zsuzsa: Szakmai körökben első kötete óta jelentős költőnek számított. A Rákosi-időkben persze hajsza indult az *Újhold* ellen, mint annyi más jelentős alkotó és alkotói műhely ellen. A megalázott, szégyenpadra ültetett írók írtak, de csak az asztalfióknak, az olvasók pedig fordítókként, regény- és novellaadaptációkban találkozhattak a nevükkel. Felvirágzott a műfordítás-irodalom. A forradalom leverése után aztán előkerültek a kéziratok. Sorra jelentek meg a hajdan újholdas költők és írók: Pilinszky, Ottlik, Nemes Nagy, Mészöly, Kálnoky, Mándy, Rába György könyvei. 1959-ben látott napvilágot a *Harmadnapon* is, akkor vált Pilinszky neve ismertté szélesebb olvasói körökben. Kezdetben és sokáig még az *Újhold* költői közé sorolták, bár, akárcsak a többi jelentős író, besorolhatatlan volt. Két dudás nehezen fér meg egy csárdában. Amikor először mentem az *Újhold* írói közé, Nemes Nagy Ágnes első kérdése az volt hozzám, hogy ki a kedvenc költőm. Azonnal rávágtam, hogy Pilinszky. A *Pipi?* – kérdezte csodálkozva Ágnes. Mindketten meglepődtünk és megsértődtünk. Ágnes kiváló költő, de domináns személyiség volt, neki köszönhető az *Újhold*

fennmaradása, de miatta maradtak el többen a rendszeres találkozókról. Gondolom, egyébként ilyen a szakmai és művészeti körök belső dinamikája.

Áfra János: Az nyilvánvalónak látszik, hogy Pilinszky költői nyelve az Öné mellett például Tandori Dezső és Petri György indulását is meghatározta, később Borbély Szilárd, aztán pedig Gyórfy Ákos poétikájára is alapvető hatást gyakorolt – hogy csak néhány szerzőt említsünk. Ön hogy látja, ma is ilyen eleven Pilinszky hatása? Az életmű mely része tűnik leginkább aktuálisnak, illetve aktualizálhatónak?

Takács Zsuzsa: Pilinszky hatása más háttérű, más-más érdeklődésű költőket indított útra vagy erősített meg választásukban, ahogyan ez a névsorból is kiderül. Tandori első kötete, a *Töredék Hamletnek* feltétlenül idetartozik. Hangja Rilke, Pilinszky vagy Nemes Nagy Ágnes hangjával rokonítható. Ágnes egyébként Tandori gimnáziumi magyartanára volt. Neki köszönhette Dezső, hogy a bölcsészkarra került, német–magyar szakra, és nem a Műegyetemre, apja kívánsága szerint. A vallásos költészet iránti elkötelezettség kérdésében Petri költészete merőben más, mint Pilinszkyé. Úgy gondolom, hogy József Attila lehetne az összekötő szál kettőjük között. De hadd említsek egy mellékes, ám módfelett érdekes mozzanatot. A Petrit jellemző ironia és önironia idegen Pilinszkytól. Üdítő kivételnek számít a naplójában leírt mozzanat. Egy alkalommal, számol be róla, a már legyőzött Németország romhalmozain, a haláltáborokból hazaindulók árnyai között vonultak Pilinszky szakaszának fiatal katonái, esténként pedig összegyűltek egy kis beszélgetésre. Ott olvasta föl nekik a még születésben levő *Trapéz és korlát* egyik versét. Hallgatósága hahotázásban tört ki. *Várjatok* – mondta erre Pilinszky –, *most jön a legjobb*, és elmondta a címadó verset, de akkor már az ő könnye is csorgott a nevetéstől. Akárcsak Kafkáié, másik kedvencemé, amikor felolvasta *Az átváltozást* a barátainak. Borbély Szilárdot versei tanúságtételén túl rettenetes családtörténetéből következő vértanúsága és a mindezek ellenére megőrzött hite miatt tekinthetjük Pilinszky követőjének. Gyórfy Ákostól a *Havazás Amiens-ben* – a Szent Márton-i történet újramondásával – az elmúlt évtizedek egyik legjelentősebb verse. Hogy van-e közös jegy? Úgy gondolom, az említett költők mindegyike, önmagamat is ideértve, *részesült abban a kegyelemben, amit nyomorúságnak neveznek* általában. Ennyi elegendő is ahhoz, hogy ideig-óráig halvány kontúr maradjon belőlünk. Amikor Pilinszky az örök jelenről beszél, úgysem az aktualitás lidércfényére gondol.